

wego i pewnych opodatkowań korporacji (s. 143). Wspomniana już Szkocka Partia Nacjonalistyczna zgłosiła postulat utworzenia niepodległego państwa szkockiego (s. 143), ale jej głos nie posiada silniejszego zaplecza społeczno-politycznego.

Przy analizie Szkockiego Kościoła Prezbiteriańskiego opisuje Kellas nie tylko jego demokratyczną strukturę, ale również większą odporność wobec nowych prądów wychowawczych, zwłaszcza próbujących liberalizować surowe zasady etyczne gmin kalwińskich. Nawet inne kościoły, działające na terenie Szkocji, choć odgrywające mniejszą rolę, miały dostosować się do specyficznych warunków przez odpowiednie zmiany zasad swojego postępowania. Trudno tu zgodzić się z autorem, bo przecież w identyczny sposób postępuje dużo wyznań w regionach nie posiadających odrębności narodowej. Zakwalifikowanie normalnej polityki wyznaniowej zbliżenia się do ludności ze wszystkimi jej obyczajami, jako kryterium narodowego, idzie zbyt daleko. Podobnie oceniam sądy o odrębnej lidze piłkarskiej, specjalnych audycjach radiowych i telewizyjnych, a nawet o miejscowej prasie. Od uwzględniania w przeważającej mierze wiadomości i problemów regionu, czy w tym wypadku Szkocji, do odrębności politycznej prowadzi daleka droga i dalszy jej rozwój niekoniecznie prowadzić musi do pogłębienia różnic. W podsumowaniu formułuje Kellas sądy bardziej powściągliwe i dopatruje się w politycznym systemie Szkocji przede wszystkim materiału porównawczego. Jeszcze raz powraca do sprawy językowej, bo przecież niewiele ponad jeden procent ludności zna dawny język celtycki i próby jego odnowienia dotychczas są nieudane. Ludność mówi po angielsku, wrosła w instytucje ogólnobrytyjskie (parlament, partie) i szkocka przeciwwaga dotyczy raczej obyczajowości, nazewnictwa i... dążenia do zachowania szkockich posad dla Szkotów. Nie wykluczam możliwości pogłębienia się różnic, zwłaszcza ze względów ekonomicznych, ale zapowiedzi są odmienne. Przykładem mogą być konsekwencje przystąpienia W. Brytanii do Wspólnego Rynku. Wówczas zgłaszano rejony zacofane, wymagające specjalnej opieki i dodatkowych inwestycji. Równocześnie ogłaszano własne plany pomocy w rozwoju takich regionów. Otóż jednym z nich są północne ziemie Anglii i południowe Szkocji, objęte wspólną nazwą Pogranicza. Projektowane inwestycje jeszcze bardziej zatrą granice i ułatwią powiązania ludnościowe. Wobec oczekiwanych korzyści ekonomicznych nikt przeciwko takiemu rozwiązaniu nie protestuje i taka supremacja oczekiwań gospodarczych jest cechą charakterystyczną dla szeregu dziedzin stosunków szkocko-angielskich. Dopiero spotęgowanie trudności gospodarczych i przekonanie o niemożliwości ich usunięcia w ramach unii może nadać większe znaczenie odrębnym instytucjom prawnym i faktycznie istniejącej specyfice. Dotychczas obserwuje się raczej odwrotny proces i z tego punktu widzenia książka Kellasa pozostaje kontrowersyjną w swojej głównej tezie o odrębności szkockiego systemu politycznego, choć może okazać się ciekawą zapowiedzią kierunku zmian, uzależnionego od bardzo złożonych przyczyn.

TADEUSZ CIEŚLAK (Warszawa)

F. Miłkowska, *Reakcionnizat zakon za zaszcita na drzawata kako izkluczitelen nakazatelen zakon w Błgarija prez perioda 1924 - 1934*, „Nauka i Izkustwo”, Sofia 1973, ss. 138.

Autorka, badaczka historii prawa Bułgarii XIX - XX w., poświęciła swoją pracę wyjątkowym ustawom karnym wydanym w Bułgarii po reakcyjnym przewrocie Aleksandra Cankowa, który 9 VI 1923 r. obalił postępowy rząd A. Stambolijskiego — przywódcy Bułgarskiego Rolniczego Związku Ludowego (w bułgarskim skrócie

BZNS), a następnie we wrześniu tegoż roku rozprawił się krwawo z powstaniem wywołanym przez komunistów. By zdobyć oręż skutecznej rozprawy z opozycją w atmosferze bardzo ostrych napięć społeczno-politycznych, rząd Cankowa uzyskał od powolnej mu większości parlamentarnej, która wyłoniła się z wyborów przeprowadzonych w listopadzie 1923 r., prawo wyjątkowe zwane *Ustawą o obronie państwa z r. 1924*. Ustawa ta zastrzała represję karną (aż do kary śmierci włącznie) za udział w organizacjach nielegalnych, zwłaszcza mających więzie z ośrodkami zagranicznymi (ustawodawca miał tu na myśli w pierwszym rządzie Bułgarską Partię Komunistyczną — BPK, ale też i BZNS, którego ośrodek znajdował się w tym czasie w Jugosławii), udział w walce zbrojnej przeciw władzom lub nawoływanie do niej, udzielanie pomocy powstańcom itd. Uległa ona dwukrotnej nowelizacji (w marcu i kwietniu 1925 r.) idącej w kierunku zaostrenia represji karnej i rozszerzenia jej kręgu na osoby udzielające pomocy powstańcom (czetnikom), prowadzącym walkę zbrojną przeciw rządowi¹. Zastosowano też wobec nich starą *Ustawę o likwidacji bandytyzmu*, która upoważniała lokalne władze do wypłacania nagród za schwytanie i publicznego wieszania pojmanych powstańców po sumarycznym i doraźnie przeprowadzonym przewodzie.

Wyjątkowe ustawodawstwo karne w Bułgarii wynikało z większego w tym kraju niż gdzie indziej zaostrenia walk politycznych. Oprócz konfliktów społecznych wpływały na to również zasadnicze różnice w orientacji zewnętrznopolitycznej. W szczególności A. Stambolijski w swojej polityce zagranicznej orientował się na państwa Ententy i dążył do ułożenia przyjaznych stosunków z Jugosławią, gdy Cankow i jego następcy zbliżyli się do krajów niezadowolonych z systemu wersalskiego — Włoch Mussoliniego i Węgier Horthy'ego². Wreszcie sprawa Macedonii stanowiła stałe ognisko zapalne, zwłaszcza, że w ruchu narodowym macedońskim toczyły się również krwawe walki wewnętrzne między prawicą i lewicą³. Dodatkowo zaostrzała sytuację terrorystyczna taktyka krajowego kierownictwa BPK. Zwolennicy tej taktyki uważali, że na biały terror należy odpowiadać czerwonym terrorem i zorganizowali u schyłku 1924 r. i w początku 1925 szereg krwawych zamachów⁴. Na tym tle należy rozpatrywać ustawy wyjątkowe lat 1924 - 25 i represyjną praktykę rządzącej reakcji.

Wbrew tytułowi recenzowana książka nie obejmuje okresu po r. 1925, jeśli nie liczyć krótkiego i ogólnikowego zakończenia. Brak ten uzupełniła F. Miłkowa w referacie *La législation pénale d'exception en Bulgarie durant la période 1924 - 1934* (Kraków 1973, ss. 26), przygotowanym na międzynarodową konferencję historyczno-prawną w Krakowie, poświęconą dziejom prawa karnego. Tu autorka przedstawia również ustawodawstwo okresu rządów Bloku Ludowego (*Naroden Blok*) A. Malinowa, który doszedł do władzy po wyborach w czerwcu 1931 roku. Rządy tego Bloku, niejednolitego politycznie, prowadziły politykę stanowiącą wypadkową różnych sił. W szczególności w tym czasie działała na forum parlamentu i w kraju przez pewien czas Partia Robotnicza, stanowiąca legalną ekspozyturę BPK. Przyznając, że dojście do władzy rządu Bloku Ludowego „stanowiło pewny wyłom w dyktaturze faszystowskiej” F. Miłkowa akcentuje dalsze działanie terroru sądowego i pozasądowego. „Rząd Bloku ludowego — pisze — posługiwał się nadal środkami i metodami faszystowskimi, podejmując nowe posunięcia terrorystyczne,

¹ Tekst ustawy z 25 I 1924 r. i znowelizowany w III - IV 1925 r. przedrukowany przez F. Miłkową w wydawnictwie źródła: *Istorijska na Błgarskata buržoazna držawa i pravo prez perioda 1918 - 1944 gg.*, Sofia 1973, s. 43 - 54.

² Ob. W. Balcerak, *Sytuacja międzynarodowa a kształtowanie się reżimów dyktatorskich w Europie środkowo-wschodniej*, w: *Dyktatury w Europie środkowo-wschodniej 1918 - 1939*, Wrocław 1973, s. 86.

³ T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Wrocław 1970, s. 277 n.

⁴ Ibidem, s. 280 n.

by zdusić rozwój ruchu rewolucyjnego" (s. 11 - 12). Do nich należało w szczególności wydanie w kwietniu-maju 1933 r. *Ustawy przeciw ograniczeniom bezpieczeństwa osobistego i publicznego*⁵. Autorka poddaje ją ostrej krytyce przejmując argumentację ówczesnej lewicowej opozycji. Oburzenie jej budzi m. in. przepis nakazujący konfiskatę u ludności karabinów typu Manlicher i sztucerów, w czym widzi „rozbrojenie pracujących, uczestniczących w walce zbrojnej. W szczególności terrorystyczny i kontrrewolucyjny — pisze dalej — był przepis art. 18 ustawy, według którego dyrekcja policji była upoważniona do przeprowadzania rewizji, również masowych i obław w poszukiwaniu broni" (s. 15 - 16; tłum. aut. — JB). Prawo do rewizji i obław bez nakazu sądu stanowiło na pewno poważne ograniczenie swobód obywatelskich, ale sądzić należy, że istniały jednak różnice między tymi przepisami a ustawodawstwem czasów rządów Cankowa, które w takim ujęciu ulegają pewnemu zatarciu.

W całości monografia omawiana uzupełniona przez referat na konferencję krakowską oraz artykuł poświęcony tejże problematyce w jeszcze szerszych ramach chronologicznych, zamieszczony w „Sowieckoje Sławianowiedienije”⁶, stanowią wartościowy wkład historyka prawa w zrozumienie złożonej i zmiennej rzeczywistości politycznej Bułgarii w okresie międzywojennym.

JULIUSZ BARDACH (Warszawa)

E. Sztajerman, M. Trofimowa, *Rabowladel'czeskie otnoszenija w rannej rimskoj impierii (Italija)*, Moskwa 1971, ss. 321.

F. M. Necza j, *Obrazowanie rimskiego gosudarstwa*, Minsk 1972, ss. 272.

W ostatnich latach ukazały się dwie interesujące prace radzieckich uczonych z zakresu historii starożytnego Rzymu. Oparte na marksistowskiej metodologii badań wykazują wiele istotnych i głębokich związków między strukturami prawnymi, politycznymi oraz kulturą i ideologią społeczeństwa rzymskiego a ustrojem i przemianami ekonomicznymi. Wspólną cechą obu prac jest także analiza stosunków klasowych i walki klas w państwie rzymskim w poszczególnych, omawianych przez autorów, okresach.

Główny problem podjęty w pracy E. Sztajerman i M. Trofimowej¹, to istota i przyczyny kryzysu gospodarki opartej na pracy niewolników, którego początek przypada na połowę II w. n.e. Problem ten został ujęty przez autorki w szerokim kontekście społecznych, ekonomicznych, kulturalnych i ideologicznych stosunków w państwie rzymskim, w okresie trzech pierwszych wieków nowej ery. Przedstawione zostały również w związku z tą tematyką zagadnienia dotyczące sytuacji niewolników i znaczenia niewolnictwa za czasów pryncypatu.

Pierwszy rozdział (Źródła niewolnictwa) zawiera omówienie sposobów powstania niewoli w okresie cesarstwa, ze szczególnym zwróceniem uwagi na popadanie w niewolę osób wolnourodzonych oraz handel niewolnikami. W rozdziałach II (Niewolnictwo w gospodarstwach rolnych) i III (Niewolnictwo wśród rzemiosła i w rodzinach miejskich) scharakteryzowane zostały poszczególne grupy niewolników z podkreśleniem szczególnego znaczenia gospodarstw wiejskich i zatrudnionych w nich

⁵ Tekst w *Istorija...*, s. 68 - 69.

⁶ *Czerezwycajznoje zakonodatelstwo w Bołgarii w 1924 - 1944 gg.* Sowietkoje Sławianowiedienije 1971, nr 5.

¹ Jest to kolejna rozprawa ze znanej serii *Badania nad historią niewolnictwa w starożytnym świecie*, wydawanej przez Akademię Nauk ZSRR, wysoko oceniona przez A. I. Kaca, *Wiestnik DREWNIJ Istorii*, 1973 z. 3, s. 183 - 192.